

STJÓRN OG NIKULÁS SAGA

FYRIR meira en áratug vakti dr. Selma Jónsdóttir athygli á því að í fyrsta hluta Stjórnar¹ væri tvisvar vitnað í Nikulás sögu, svo og að margar hliðstæður væru í Stjórn I við Nikulás sögu Bergs Sökkasonar.² Hún lét að því liggja að skýringin á þessu gæti verið að Stjórn I væri yngri en Nikulás saga Bergs, en sló þó þann varnagla að frekari rannsókn væri þörf 'til að ganga úr skugga um hvort um er að ræða tvær sjálfstæðar gerðir sömu frumtexta eða hvort innbyrðis tengsl eru milli textanna'.³ Þessu greinarkorni er ætlað að vera lítill skerfur til slíkra rannsókna.

Tilvitnanirnar tvær eiga sér báðar efnislega samsvörun á sama stað í Nikulás sögu Bergs (Nik. II),⁴ þar sem síðari tilvitnunin stendur í beinu framhaldi af hinnu fyrri; fyrri tilvitnunin á sér einnig hliðstæðu í hinnu eldri Nikulás sögu (Nik. I).⁵ Í Stjórn I eru tilvitnanirnar aftur á móti á tveimur stöðum og ekkert samband á milli þeirra. Hér skulu þessar tilvitnanir settar upp samhliða:

Nik. II:

Sva segir meistari Johannes, at i nalægd vid borgina er einn slettr vollr, sa er opnaz med storum iardarrifum, sva til likendis at taka sem klædi slitnar af langri fyrnsku. Af þessum rifum brennr elldr um nætr, en leggr reyk um daga. Elldr sa er eigi sva mikils hita, at hann brenni þat er hann snertr, helldr giorir hann meinlæti mikit, ef madr rettir hond sina i hann sakir profanar ok forvitnis.

Stjórn 41:

Ef nockur spyr huat er saa elldr hafi ser til næringar. þa ma þi uel þar til suara. at nockur elldzins mynd er su. er eigi þarf nockut efni ser til næringhar. sem sa er lesit er af i sogu hins heilaga Nicholai. af huerium er madr kennir hita, ef hann rettir hond sina at honum. en brennr þo eigi. en þess hattar elldr brennir andana. eptir þi sem i skiluisum bokum finnz skrifuat.

¹ *Stjórn* . . . udg. af C. R. Unger, Chria 1862, bls. 1–299 (= Stjórn I).

² Selma Jónsdóttir, *Lýsingar í Stjórnarhandriti*, Rvík 1971, bls. 61–64.

³ Sama rit, bls. 64.

⁴ *Heilagra manna sögur*, udg. af C. R. Unger, II, Chria 1877, bls. 56 (= HMS II).

⁵ HMS II 21.

Ysidorus Ethimologiarum nefnir fiall Cimeram segiandi, at þar af brennr elldr a nottum, ok stendr i Licia heradi, sem fyrr var greint af vellinum.

Stjórn 82:

Enn i Licialandi er þat fiall er Chimera heitir. huert er sua miklar iardhitur hefir i sér. eptir þi sem segiz i sögu hins heilaga Nicholai. at aa náttar tíma ryðr þat ok eyss elldi or ser upp. sua sem þat fiall i Sichiley er Ethna heitir edr Ues-euus i Campania edr Heklufiall aa Jslandi.

Samsvarandi staður í Nik. I hljóðar svo:

En þar skamt fra borginni er vólfr, sa er slitnar sem klædi fornt, ok leggr or beim rifum svartan reyk um daga en elld um nætr sem ur afli. En edli elldz þess er þat, at madr kenner hita, ef hann rettir hönd sina i elldinn til forvitnis, en hann brennr þo eigi af elldinum.

Augljóst er að í fyrri tilvitnuninni er beint samband milli Nik. I og Nik. II, þ. e. þær eru báðar runnar frá sama latínutexta, enda er samsvarandi texti til í prentuðum gerðum Nikulás sögu á latínu.⁶ En uppruni Stjórnartilvitnunarinnar er annar. Við hana er í Stjórn vísað til *Historia scholastica*. Enda kemur í ljós að Stjórnartextinn er bein þýðing á samsvarandi kafla í þeirri bók,⁷ að meðtalinni tilvísuninni í Nikulás sögu ('sicut in Vita beati Nicholai legitur'). Efnisleg samsvörum við staðina í Nikulás sögunum báðum stafar einfaldlega af því að *Historia scholastica* hefur tekið upp nær orðréttu setningu úr latneskri Nikulás sögu. Þetta er ljóst af samanburði við texta Nikulás sögu í *Speculum historiale* (textinn hjá Mombritiusi er nær orðrétt eins):

Historia scholastica:

cui si manum adhibes, ardorem sentis, sed non pateris adustionem.

Speculum historiale:

si quis experientiae causa manum propius adhibuerit, ardorem quidem sentiat, sed nullam patiatur adustionem.

Af þessum samanburði er ljóst að fyrri tilvitnunin í Stjórnartextann er tekin beint úr *Historia scholastica* en er ekki runnin frá íslenskrri Nikulás sögu.

Síðari tilvitnunin, um fjallið Chimera, stendur í allt öðru samhengi í Stjórn, sem sé í landfræðikaflanum sem skotið er inn í textann (bls. 67–100). Hún er þar á eðlilegum stað, þar sem lýst er löndum Litlu-Asíu.

⁶ Sjá Vincentius Bellocensis, *Speculum historiale*. Duaci 1624 (ljóspr. 1965) XIII 67 (bls. 529); B. Mombritius, *Sanctuarium seu Vitae sanctorum*, Parisiis 1910 (ljóspr. 1978), II 296.

⁷ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. Vol. 198, 1075.

Þessi landfræðikafli er að heita má allur runninn frá Etymologiae Ísidórs, en þó ekki tekinn beint þaðan. Landfræðileg beinagrind kaflans er úr *Speculum historiale*, enda vitnað til þess rits við upphaf hans,⁸ en mestallt efnið í þessum kapítulum í *Speculum historiale* er tekið að heita má orðrétt upp úr Ísidór. Hinsvegar er í Stjórn bætt við margvíslegum öðrum fróðleik um það sem nú mundi kallað lífríki þessara landa, þ. e. dýr láðs og lagar, fugla og kynjadýr, furðuverur í mannsmynd o. s. frv. Hjá Ísidór er þessum fyrirbærum lýst eftir tegundum en ekki raðað eftir landafræðinni eins og í Stjórn. Þessir fróðleiksmolar eru í Stjórn tándir saman úr 11.–13. bók Ísidórs, en landafræðin er þar öll í 14. bók. Fremur ólíklegt er að Stjórnarhöfundur hafi sjálfur tínt þetta saman, hitt er sennilegra að hann hafi haft fyrir sér landfræðirit þar sem þessum fróðleik hefur verið bætt inn. Ýmsar glefsur úr slíkum ritum eru til í íslenskum miðaldaritum, enda þótt ekkert þeirra sé náskýlt Stjórn að öðru en því að mestallur fróðleikurinn er frá Ísidór runninn.

Tilvitnun Stjórnar í Nikulás sögu um fjallið Chimera er upphaflega frá Ísidór komin (XIV 3, 46), eins og Bergur tekur fram í Nik. II, en hún stendur líka í *Speculum historiale* (I 70), orðrétt eins og hjá Ísidór:⁹

Ibi est mons Chimaera (Spec. hist.: Chymera), qui nocturnis aestibus ignem exhalat: sicut in Sicilia Aetna et Vesuvius (Spec. hist.: Veseuus) in Campania.

Athyglisvert er að sama villan stendur í Stjórn og í *Speculum historiale*: Veseuus fyrir Vesuvius.¹⁰ Þetta bendir á að Stjórn hafi haft sinn texta úr *Speculum historiale*, enda er síðasta setningin (um Etnu, Vesúvius og Heklu) ekki í Nik. II og þýðingin nákvæmari í Stjórn, auk þess að Stjórnarhöfundur hefur bætt Heklufjalli við.

En Stjórn hefur það umfram *Speculum historiale* að vitna til Nikulás sögu, og þessi grein um eldfjöllin stendur ekki í þeim latínutextum sögunnar sem nefndir eru í 6. nmgr. hér á undan. Því er eðlilegt að spurt sé: hvaðan var Stjórnarhöfundur komin sú viska að bendla þessa grein við Nikulás sögu, og hvers vegna tók Bergur hana upp í sína sögu? Það svar sem virðist liggja beinast við er vitaskuld að greininni

⁸ Sjá *Stjórn*, bls. 67; sbr. *Speculum historiale* I 63–83.

⁹ Vitnað er í Ísidór eftir Isidori . . . *Etymologiarum sive Originum* libri XX, rec. W. M. Lindsay. Oxonii 1911.

¹⁰ Ueseuus stendur aðeins í AM 226 fol.; AM 227 fol. hefur hinsvegar 'uesenus'; villan er þar komin þrepi lengra.

eða hluta hennar hafi verið skotið inn í einhverja latneska gerð Nikulás sögu sem bæði Stjórnarhöfundur og Bergur hafi þekkt. Sá hængur er á þessari skýringu að mér er ekki kunnugt um neina slíka gerð Nikulás sögu á latínu. En margar latneskar gerðir Nikulás sögu voru til á miðöldum og eru fæstar þeirra til á prenti og textarnir ennþá lítt rannsakadír,¹¹ svo að ekki sé minnst á þá texta sem glatast hafa.¹² Að Stjórnarhöfundur hafi sótt þessa vitneskju í Nikulás sögu Bergs virðist mér ósennilegt með öllu, bæði af því að texti greinarinnar er ekki þaðan runninn og ekki síður af því að engin önnur rök styðja þá tilgátu að Stjórnarhöfundur hafi notað Nik. II, eins og nú verður dregið á.

Í áður nefndri bók sinni tilfærir dr. Selma ýmsa hliðstæða smákafla úr Stjórn I og Nik. II.¹³ Flestir þeirra eru úr 4. kap. Nik. II (HMS II 55–56), en sá kafli er stutt landfræðiyfirlit um Asíu. Allur þessi kafli er mjög styttr útdráttur úr 3. kapítula 14. bókar Ísidórs eða úr Speculum historiale I 63–70. Þar sem hér er um að ræða sama latneska frumtextann og liggur að baki Stjórnartextans er engin furða að efnið sé líkt í báðum ritum, en Stjórnartextinn er miklu ýtarlegri og orðalagslíkingar eru nær engar, nema þar sem um svo einföld atriði er að ræða að bein þýðing hlaut að verða nær eins. Tökum sem dæmi fyrstu setninguna í landfræðikaflanum hjá Ísidór og í Speculum historiale ásamt þýðingum Stjórnar og Nik. II:

Ísidór XIV 3, 1 (= Spec. hist. I 63): Asia ex nomine cujusdam mulieris est appellata, quae apud antiquos imperium tenuit orientis.

Stjórn 67: Asia er kallað af nafni nockurrar konu. huer er i fyrndinni hellt ríki i austrhaalfu ueralldarinnar.

Nik. II 55: Asia hefir nafn tekit af konu nockurri, er i fornum tímum hellt austríki.

Hér er þrátt fyrir nokkra orðalíkingu greinilega um tvær óháðar þýðingar að ræða; auk þess stendur málsgreinin ekki í upphafi landfræðikaflans í Nik. II, en er skotið þar inn aftar. Í öðrum dæmum úr landfræðikaflanum sem tilfærð eru í bók dr. Selmu á hið sama við, nema að orðalíkingar eru þar enn minni. Á því er enginn vafi að þar hafa tveir þýðendur verið að spreyta sig á sama frumtexta.

Langsti kafllinn sem dr. Selma tilfærir er ekki úr þessum kafla í Nik.

¹¹ Sjá Sverrir Tómasson í *Helgastaðabók*, Rvík 1982, bls. 20–21, 29–31.

¹² Latneskar Nikulás sögur voru líka til á Íslandi, sjá *Helgastaðabók*, bls. 23, 1. nmgr.

¹³ *Lýsingar í Stjórnarhandriti*, bls. 62–64.

II, en það er lýsingin á þeim vonda ormi basiliscus.¹⁴ Þessi kafli er þýðing á Ísidór XII 4, 6–7, en er ekki í Speculum historiale, enda er í upphafi kaflans í Nik. II vitnað beint í Ísidór. Þýðingin í Stjórn er orðréttari og fylgir að mestu setningaröð frumtextans, en í Nik. II er setningaröð breytt í síðari hluta kaflans og sleppt úr setningu um hreysiköttinn, sem stendur í Stjórn. Orðalagslíkingar eru þar engar, enda er þýðingin í Nik. II oft betur stíluð, t. d.:

Stjórn:

Huerr fliugandi fugl sem fyrir hans Engi fliugandi fugl, er fyrir hans augseonum uerdr. huat fiarlægr honum um verdr, kemz omeiddr i brott, helldr sem hann ferr edr flygr. þa brennr er því likazt sem þeir brenni i loptinu, hann af hans munni ok fyrirferst. þott adr se þeir hardla fiarri orminum.

Nik. II:

Ísidór:

Siquidem et eius aspectu nulla avis volans inlaesa transit, sed quam procul sit, eius ore combusta devoratur.

Ekki þarf frekari vitna við að hér er um tvær þýðingar að ræða sem eru hvor annarri öldungis óháðar. Eina orðalíkingin er 'fljúgandi fugl', en 'avis volans' verður trauðla þýtt öðruvísi. Enn fremur er af þessu ljóst að Bergur hefur notað texta Ísidórs. Hann heldur líka áfram með lýsingu á hreysikettnum, sem einn gat grandað basilisco, en sú lýsing er þýdd úr Ísidór XII 3,3, og Bergur bætir þar inn í setningunni sem hann slepti úr lýsingu ormsins rétt á undan.

Af þessu sem nú hefur verið sagt ætti að vera ljóst að þessar hliðstæður í Stjórn og Nik. II gefa ekkert tilefni til að ætla að um beint samband milli þessara rita sé að ræða, á þann veg að Stjórn sé yngra rit en Nik. II. Hitt er svo annað mál hvort finna megi skyldleika í málfari og stíl með ritum Bergs Sokkasonar eða hans skóla og fyrsta hluta Stjórnar, eins og Peter Hallberg hefur leitt að líkur.¹⁵ Það er allt annað rannsóknarefni sem hér verður ekki hreyft við.

¹⁴ *Stjórn*, bls. 93; *Nik. II (HMS II)*, bls. 60–61.

¹⁵ *Sjá Saga-Book XVIII*, bls. 346–53.